

N. Chahrak, PhD, assistant professor
Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankovsk, Ukraine

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE DEVELOPMENT OF OLDER ADULT EDUCATION IN THE USA

Rapidly ageing population, which is one of the global challenges of the XXI century, creates many challenges in political, economic and social life. One of the main objectives of society is providing social adaptation and integration of elderly people and the preservation of human potential. In developed countries, including the United States of America, the second half of the XX-th century can be described as a substantial increase in the importance of human capital for social and economic development. This gave rise to the issue of older adult education in order to achieve social and economic well-being in terms of scientific and technical progress, changes in technology, and rapid accumulation of new knowledge. Theoretical and practical studies also show that education in older age can be an effective adaptive mechanism for further personal growth and for the development of the society. In this context, the study of the American experience in the area of older adult education is of great interest and can be an important source of comprehensive thinking and creative use of its positive ideas for the development of the concept of education elderly in Ukraine.

Keywords: aging society, lifelong learning, older adults, older adult education, population aging, social and economic factors.

Н. Чаграк, канд. пед. наук, доц.
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", Івано-Франківськ, Україна

ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЛЮДЕЙ ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА В США

Глобальной проблемой XXI века является стремительное старение населения, что создает обществу много вызовов политического, экономического и социального характера. Одна из основных задач общества – обеспечение социальной адаптации и интеграции людей пожилого возраста, сохранение человеческого потенциала.

В развитых странах, в частности в США, вторую половину XX в. можно охарактеризовать как время существенного повышения значимости человеческого капитала для социального и экономического развития государства, что способствовало актуализации вопроса образования людей пожилого возраста для достижения социально-экономического благополучия в условиях научно-технического прогресса, изменения технологий, быстрого накопления новых знаний и модернизации организации производства. Теоретические и практические исследования доказывают, что образование в пожилом возрасте – это эффективный адаптационный механизм, способ дальнейшего развития и самореализации личности. В этом контексте изучения американского опыта по развитию образования старших взрослых в условиях демографических и социально-экономических вызовов является актуальным для всестороннего осмысления и творческого использования его положительных идей для формирования концепции образования людей пожилого возраста в Украине.

Ключевые слова: люди пожилого возраста, образование людей пожилого возраста, образование в течение жизни, социально-экономические факторы, старение общества, старение населения, старшие взрослые.

Відомості про автора

Чаграк Наталія Ігорівна – Україна, м. Івано-Франківськ; кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

Контактна інформація: nchahrak@ukr.net.

Чаграк Наталья Игоревна – Украина, Ивано-Франковск; кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков и страноведения, ДВНЗ "Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника"

Контактная информация: nchahrak@ukr.net.

Chahrak Natalia – Ukraine, Ivano-Frankovsk; PhD, assistant professor of foreign languages and geography department, Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk

Contact information: nchahrak@ukr.net.

УДК 371.315:811.111

В. Черниш, д-р пед. наук, проф.
Київський національний лінгвістичний університет, Київ

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ У РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

В статті розглядається явище рефлексії, її механізми. Представлено модель та структуру процесу рефлексії. Виокремлено проблемну ситуацію як один із ефективних засобів формування умінь рефлексії у майбутніх учителів англійської мови у процесі фахової підготовки у ВНЗ. Описано структуру проблемної ситуації та подано її характеристики. Визначено її роль і місце у викладанні й опануванні іноземною мовою майбутніми вчителями.

Ключові слова: майбутні вчителі англійської мови, рефлексія, механізми рефлексії, проблемні ситуації, структура проблемних ситуацій.

Постановка проблеми. Рефлексія пов'язана з процесом творчості та присутня в інноваційній діяльності вчителя, оскільки допомагає педагогові проаналізувати й переосмислити власний досвід. Врешті-решт, рефлексія сприяє швидкій адаптації учителя до нових умов, у яких йому доводиться діяти та допомагає подолати труднощі та перешкоди, що виникають. Рефлексія виконує профілактичну функцію в щоденній діяльності вчителя, попереджуючи професійне вигорання педагога, сприяє подоланню егоцентричності мислення педагога та допомагає за необхідності скоригувати індивідуальний стиль професійної діяльності. Одночасно сформовані вміння педагогічної рефлексії є стимулом для самоосвіти, самореалізації та самовдосконалення учителя, вони дозволяють не лише аналізувати сприйняття характеристик особистості, але й пізнавати всі її підструктури.

Бурхливе оновлення вимог, що висуваються до підготовки кваліфікованого педагога сучасним суспільством зумовлює зміни в змісті навчання, новітніх підходах до професійної освіти. Суперечності між потребою суспільства в підготовці висококваліфікованого фахівця, який опанував способи самостійної професійно-педагогічної діяльності, і реальним станом освітнього процесу набуває чіткого характеру. Такий стан речей призводить до потреби пошуку дієвих і перспективних способів розв'язання ситуації, що склалася. Найбільш ефективним, на наш погляд, є залучення рефлексії до процесу підготовки майбутнього вчителя.

Вчені, що досліджували теорію та практику підготовки майбутніх учителів (Л.В. Гайдукова, В.К. Елисеєв, В.В. Князева, Н.О. Микитенко, В.А. Сластєнко, Е.Н. Соловова, І.А. Стеценко, Е.А. Яковлева, D. Browker, J. Calderhead,

J.C.Richards та ін.), вважають, що навчання побудоване на засадах рефлексивного підходу, спроможне подолати розбіжність між теоретичною підготовкою, яку отримують майбутні вчителі у вищих навчальних закладах, та практичною діяльністю педагога в школі.

Слушним буде зауважити, що у дослідників немає єдиної, вичерпної точки зору на явище рефлексії та її роль у фаховій підготовці вчителя іноземної мови. Вивчення та аналіз явища рефлексії, його суті, основних механізмів і вмінь, на наш погляд, дозволить встановити основні поняття, що складатимуть не лише педагогічні та методичні, але й певні психологічні засади формування іншомовної комунікативної професійно орієнтованої компетентності майбутніх учителів англійської мови (АМ) та, відповідно, становитимуть підґрунтя для створення відповідної моделі. Причому необхідно дослідити проблему рефлексії в двох її провахах: рефлексії як теоретичний зміст – поняття механізму цього явища та його вмінь, а також рефлексії як невід'ємного компонента діяльності вчителя АМ та, відповідно, змісту навчання, тобто мети та засобу процесу професійно орієнтованої підготовки майбутнього вчителя АМ у ВНЗ. Необхідно визначити ефективні засоби та прийоми формування рефлексивних умінь у процесі опанування іноземною мовою (ІМ) в цілому та англійською зокрема. Одним із таких ефективних засобів є проблемні ситуації. Таким чином, необхідно вивчити поняття "проблемна ситуація", встановити її компонентний склад, охарактеризувати її роль і місце у процесі вивчення ІМ та розвитку професійно орієнтованих умінь у майбутніх учителів АМ.

Таким чином, **метою** статті є встановити й описати роль і місце проблемних ситуацій у розвитку с майбутніх учителів АМ рефлексивних умінь. Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1) описати явище і процес рефлексії та її трактування з позицій психології; 2) дослідити механізми рефлексії; 3) представити модель рефлексії; 4) охарактеризувати проблемну ситуацію в цілому; 5) розглянути структуру проблемної ситуації та 6) визначити місце та роль проблемних ситуацій у підготовці майбутніх учителів ІМ.

Стан дослідження. Сам термін "рефлексія" і, все, що розуміється та стосується цього процесу, пройшов тривалий шлях від зародження до зрілості. Провідні дослідження рефлексії як наукової проблеми здійснювали Н.Г. Алексєєв, В.В. Давидов, С.Ю. Степанов та ін. Крім філософів, рефлексію активно вивчали історики, літературознавці, педагоги, психологи. Поняття рефлексії ототожнюється дослідниками в основному із необхідною особистості зосередитися на своїх думках, абстрагуючись від усього, що знаходиться поза його межами [6]. Під рефлексією науковці розуміють: 1) категорію, що відкрита для найрізноманітніших інтерпретацій, причому кожна може мати свій смисл та сферу застосування; 2) механізм організації творчого мислення та саморозвитку особистості, причому він охоплює дві моделі – модель власне рефлексії та модель розуміння; 3) роздуми про мислення; 4) "відображення" дії; 5) необхідний компонент будь-якого розвитку [7]. Рефлексію називають пояснювальним принципом людського мислення, активністю свідомості, процесом осмислення і розуміння, особливий вид пізнання. У психологічній літературі рефлексію розуміють як певний розумовий розвиток людини, що спрямований на пізнання особистості, а саме себе: своєї поведінки, вчинків, дій, психічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших характеристик індивідууму [11, с. 50]. У наукових дослідженнях можна знайти трактування рефлексії як спостереження людини за собою, у результаті чого стає можливим самоаналіз, само оцінювання, самовиховання тощо. На наш погляд, це досить вузьке трактування цього терміна, оскільки рефлексія в широкому смислі охоплює не лише розуміння самого себе, але й розуміння іншої особистості [14, с. 95–96],

тобто вибудовується діадний ряд: 1) само розуміння та розуміння іншої людини, 2) самооцінювання та оцінювання іншої людини, 3) самоінтерпретація та інтерпретація іншої людини тощо [7].

Таким чином, можна твердити, що під рефлексією вчені розуміють систематичний аналіз і самоспостереження практичної професійної діяльності вчителя з метою її поглибленого розуміння, розуміння власних вчинків і почуттів та подальшого самовдосконалення [1, с. 270; 15], з одного боку, та аналіз практичної діяльності інших суб'єктів освітнього процесу, тобто інших студентів, викладачів, учителів, учнів, з метою не лише пізнання та розуміння інших, але й усвідомлення особистістю, як вона сприймається партнерами по спілкуванню, для пересмислення власних уявлень про інших суб'єктів професійної діяльності [1, с. 270; 3, с. 72].

Виклад основних положень. Досліджуючи сучасне розуміння рефлексії та різноманітного трактування рефлексивного підходу щодо підготовки вчителя іноземної мови, ми відштовхувалися від теоретичних досліджень та практичних доробок І.А. Колесникової, О.М. Солововой, В.О. Сластьоніна, Ф. Картхагена та ін.

Рефлексія – формування методологічних знань, вона є їх основою, слідом за Н.О.Микитенко, на нашу думку, процес рефлексії на теоретичному рівні, незалежно від його характеру, природничо-наукового чи гуманітарного [9], можна представити у вигляді схеми (див. рис. 1).

Завдяки рефлексії можна поєднати опанування теорією різних теоретичних дисциплін, способів отримання знань з уміньми їх застосовувати в реальних ситуаціях. М.О. Антюшина описує рефлексивний процес як ланцюжок розуміння, номінації, узагальнення, самовизначення [2, с. 42]. Узагальнено процес рефлексії можна схематично зобразити таким чином (див. рис. 2.).

Як видно зі схеми, цикл повторюється. Очевидно, що наведені моделі процесу рефлексії дуже наближені одна до одної та передбачають аналогічні дії.

Існують різні погляди на механізм рефлексії, причому моделі, представлені різними науковцями, доповнюють одна одну. Так, схема рефлексивних дій, розроблена Ф.Картхаген, вважається найбільш точною. Вона охоплює п'ять механізмів або мисленнєвих дій, що тісно пов'язані із формуванням усього комплексу професійних умінь учителя ІМ та, як зазначає О.М.Соловова, найточніше враховують послідовність дій щодо їх розвитку [13, с. 105–109]. Розглянемо цю модель докладніше:

1. **Дія.** Рефлексія починається з певного досвіду або дії. Така дія може бути або елементарною, дуже просто (вимова слова/ речення), або достатньо комплексною (від проведення фрагменту уроку до уроку/серії уроків, виступ на конференції тощо). З цієї дією безпосередньо пов'язана її мета.

2. **Ретроспективний погляд на здійснену дію.** Реалізуючи дію суб'єкт аналізує дію або після її закінчення або під час її виконання.

3. **Усвідомлення суттєвих аспектів.** Аналізуються окремі, найважливіші аспекти дії, встановлюється взаємозв'язок між ними, встановлюється причинно-наслідкові відношення між ними.

4. **Створення альтернативних методів дії.** На цьому етапі відбувається пошук та/або відбір інших шляхів і способів досягнення поставленої мети. Особливо важливим на цьому етапі є не лише вибір можливих варіантів методів, прийомів, форм тощо, і, що найважливіше, встановлення їх відповідності певній ситуації. У процесі аналізу на цій фазі можливе інтенсивне отримання нової інформації. Причому, як вказує дослідник, рівень мотивації щодо набуття нових знань на цьому етапі є настільки високим, що він може забезпечити достатньо високий ступінь міцності запам'ятовування матеріалу, а також розширення та коригування вихідного рівня знань.

5. **Апробація нової дії.** У новій ситуації студент робить нову спробу досягнути поставлених цілей. На цьому цикл відновлюється з першої дії. Узагальнивши

викладене вище, представимо схематично модель рефлексії (див. рис. 3).

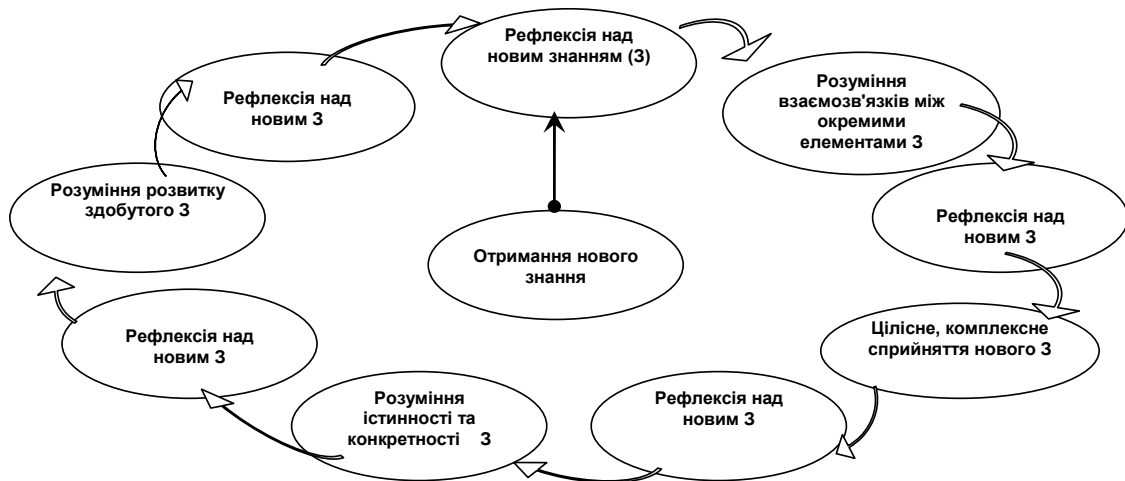

Рис. 1. Процес рефлексії над здобутими знаннями на теоретичному рівні (За Н.О. Микитенко)
(Р – рефлексія, З – знання)

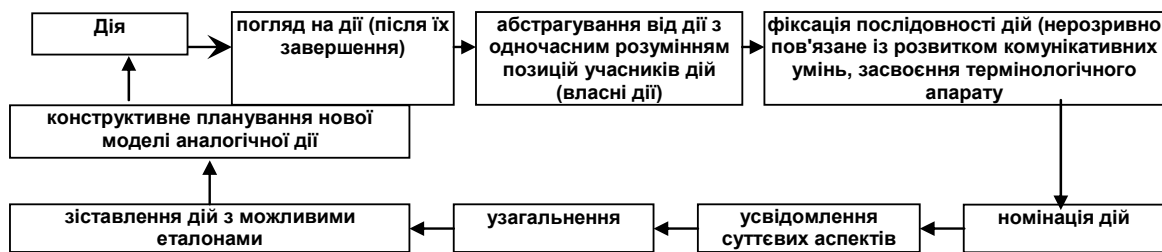

Рис. 2. Структура процесу рефлексії

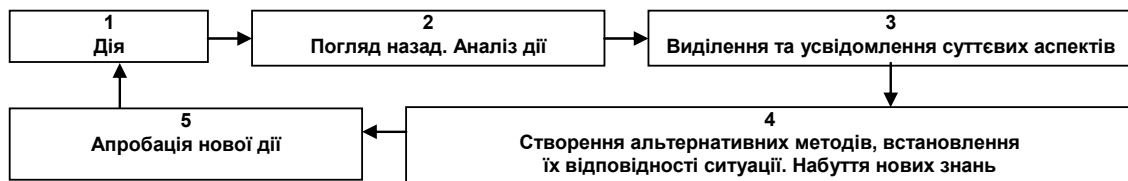

Рис. 3. Схематична модель процесу рефлексії

В сучасних психологічних і акмеологічних дослідженнях професіоналізму знаходимо свідчення того, що рефлексивна організація діяльності корелює із рефлексивною культурою суб'єкта праці, розвиток якої призводить до активації рефлексу інноваційного потенціалу особистості, переосмислення професійного досвіду, підвищення готовності до професійної творчості, розширення актуального та потенційного для рефлексії в професійній діяльності [5, с. 116–117].

В.О. Сластьонін вважає рефлексивну культуру системоствержувальним фактором професіоналізму. Відповідно до праці дослідника, особистісноорієнтована технологія навчання базується на рефлексивних функціях та співвідноситься з такими складниками рефлексивної культури вчителя: свідомий аналіз професійної діяльності на основі мотивів і диспозицій; критичне ставлення до нормативів; побудова системи смислів; відкритість до професійної творчості; вихід за межі нормативної заданості; стремління до самореалізації своїх намірів; проблематизація педагогічної діяльності, знаходження суперечностей та невизначеностей, що заважають самоактуалізації особистості вчителя в проблемній інноваційній ситуації (*problem solving*) [12, с. 431–432]. Цю думку підтримує С.У. Гончаренко, який вважає проблемну ситуа-

цію важливою умовою для запровадження рефлексивного підходу. Такі проблемні ситуації можуть формулюватися як педагогом, так і самими студентами. Проблемними ситуаціями вважаються такі навчальні ситуації, в яких суб'єкти навчання (студент або група студентів/колектив) повинні знайти та використати нові знання, способи виконання, дії. У проблемній ситуації можна прослідкувати дві грані: 1) об'єктивний бік, яким виступає суперечність між складністю проблеми, яку необхідно вирішити, та недостатність знань, умінь і засобів для досягнення поставленої мети; 2) суб'єктивний бік, який полягає в усвідомленні суб'єктами навчання вказаної суперечності та прийняття та/або створення ними проблемного завдання. [4, с. 271].

У нашому дослідженні нас цікавить питання проблемних ситуацій під час викладання та опанування іноземних мов. Узагальнивши погляди вчених на проблемну ситуацію [1, с. 240–241; 8, с. 269–270], слід розрізняти проблемну ситуацію та проблемну задачу. Остання може входити до проблемної ситуації та бути однією з її складників. Таким чином, під проблемною ситуацією розуміють сукупність, комплекс мовленнєвих і немовленнєвих умов, необхідних для виникнення проблеми, що стимулюють студентів до здійснення певних дій, заданих зміс-

том самої ситуації та спрямованих на її розв'язання. Проблемна ситуація може бути, як зауважує Е.Г. Азімов, мовленнєвою за умови, якщо вона викликає певну мовленнєву реакцію [1, с. 240]. Проблемна ситуація складається з таких компонентів: 1) проблема (мовленнєво-мисленнєва або проблемне завдання) / проблемне завдання; 2) процес розв'язання поставленого завдання; 3) суб'єкти (студенти), що здійснюють процес розв'язання проблемної ситуації; 4) потреба та можливість студентів розв'язати проблемну ситуацію. Під проблемним завданням розуміють вправу, під час виконання якої студенти, аналізуючи проблемну ситуацію та проблему, що стоїть перед ними, детально описують шляхи їх гіпотетичного розв'язання [8, с. 269].

У свою чергу, І.Л. Колесникова вказує, що проблемна ситуація характеризується такими параметрами:

- наявністю перешкоди, інтелектуальних труднощів на шляху до поставленої мети, а самою метою є розв'язання поставленої проблемного завдання або знаходження виходу із психологічної проблемної ситуації;

- необхідністю вибору із декількох варіантів розв'язання проблемної задачі;

- інформаційною незбалансованістю (information gap), тобто відсутністю повних вихідних даних (процес обміну інформацією відрізняється тим, що на початку співрозмовники володіють лише певною частиною банку інформації, і в результаті мовленнєвої взаємодії кожен отримує більш повний обсяг повідомлень, таким чином прагнення компенсувати інформаційні прогалини стає стимулом для мовленнєвої взаємодії);

- зштовхування інтересів, протилежних точок зору. Проблема (проблемна ситуація) виступає змістовною основою проблемної ситуації, це так зване протиріччя, яке необхідно дослідити, розв'язати. Проблеми бувають поведінкові, морально-етичні, соціально-політичні та науково-пізнавальні [8, с. 269]. Принагідно зауважимо, що зіштовхування різних світоглядів, точок зору, часто-густо взаємовиключних, абсолютно полярних одночасно стає основою і каталізатором рефлексії, а саме процесу конструювання, реконструювання та переконоструювання знань [13, с. 112].

О.М. Соловова підкреслює, що об'єктом рефлексії в процесі аналізу проблемних ситуацій можуть виступати: задачі діяльності, послідовність дій в певній навчальній або професійній ситуації; стратегії для досягнення поставлених цілей; поле знання, своє та чуже, що стосується таксономії знання-незнання; емоційно-чуттєва сфера спілкування; способи формулювання позиції, певної проблеми, поняття; пошук альтернативних способів розв'язання проблеми; формулювання нових смислів та їх об'єктивізація у вигляді нового замислу та алгоритмів його реалізації [13, с. 122].

І.Л. Колесникова зауважує, що проблемні ситуації сприяють підвищенню мотивації, потребують розумового напруження та стимулюють мовленнєву активність студентів у процесі обдумування та обговорення проблем [8, с. 269]. Ефективність навчання з використанням проблемних ситуацій залежить від уміння студентів розв'язувати такі ситуації, а від викладача – пред'являти її, забезпечити ефективність роботи студентів, керувати процесом розв'язання ситуації [1, с. 240].

Використання проблемних ситуацій різного рівня проблемності та складності сприяють розвитку механізмів мислення: орієнтацію в ситуації, ухвалення рішень, формулювання цілей, прогнозування (результатів, змісту), вибору, комбінування, конструювання тощо [10, с. 48]. Крім того, експериментальні дані переконливо свідчать, що проблемні ситуації стимулюють мовленнєву діяльність, збільшують її обсяг і різноманітність форм висловлювань, а також сприяють міцності навичок і вмінь, що формуються [1, с. 240–241].

Крім того, О.М. Соловова, вказує, що проблемні ситуації слід залучати до процесу розвитку механізмів рефлексії, її умінь, оскільки сама проблемна ситуація є одночасно необхідною умовою і матеріалом для формування і розвитку механізмів рефлексії. Це зумовлюється такими факторами: по-перше, будь-які дії в процесі розв'язання проблемної ситуації вимагають, перш за все, аналіз ситуації, який і є вихідною точкою для рефлексії; по-друге, процес рефлексії нерозривно пов'язаний із пошуком конкретних альтернативних вчинків, обґрунтуванням їх вибору залежно від особливостей ситуації, цілей і завдань учасників ситуації.

Рефлексія, яка відбувається після закінчення розв'язання проблемної ситуації, логічно стає джерелом доповнення вже набутих студентами знань, розширенням їх світогляду стосовно тих питань, що розглядаються в проблемних ситуаціях, тобто реальним джерелом нових знань та механізмів їх набуття; по-третє, у навчальних умовах проблемна ситуація є оптимальним засобом для розвитку проєктувальних умінь та вмінь рефлексії, які сприяють природному поєднанню потреби в отриманні нових знань, їх актуалізації та активізації, а також співвіднесення знань із способами їх використання в межах різноманітних ситуацій [13, с.113–114]. Більш того, науковець вважає, що необхідною умовою для здійснення рефлексії є не просто проблемна ситуація, а професійна проблемна ситуація (а не навчальне завдання), що існує реально або спеціально моделюється викладачем або самими студентами [13, с. 122]. При цьому в процесі здійснення такої рефлексії, її умовно можна назвати колективною, відбувається колективна інтеграція досвіду, знань, розширюється розуміння комплексного осмислення проблеми та/або ситуації та площина організації індивідуальних і колективних дій, відшліфовуються професійно-комунікативні вміння і таким чином формується готовність до планування та проєктування дій у схожих, аналогічних ситуаціях [13, с. 122].

Висновки. Отже, завершуючи розгляд питання проблемних ситуацій, можна з упевненістю стверджувати, що проблемна ситуація на заняттях з ІМ, створена на основі моделювання життєвих і професійних ситуацій з правильною постановкою проблеми, є цікавою для студентів, виступає початковим мотивом для мовленнєво-мисленнєвої діяльності, вимагає проєктування діяльності, стимулює аналіз власної діяльності та досвіду студентів, породжує необхідність у новій інформації/ знаннях для розв'язання проблеми й таким чином вона (проблемна ситуація) стає необхідною умовою та підґрунтям для розвитку в майбутніх учителів АМ умінь рефлексії. Перспективами подальших досліджень стане розроблення теоретичних засад підсистеми вправ для формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів АМ на основі проблемних ситуацій та моделювання відповідного освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Азімов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азімов, А. Н. Щукин. – М. : Изд-во ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Антюшина М. О. Обучение профессиональной речи будущего учителя иностранного языка в процессе профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Майя Омаровна Антюшина. – Пенза, 2006. – 181 с.
3. Бігич О. Б. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : монографія / Оксана Борисівна Бігич. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 278 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Деркач А. А. Акрмеология : личностное и профессиональное развитие человека : методолого-прикладные основы акмеологических исследований / Анатолий Алексеевич Деркач. – М., 2000. – 390 с.
6. Елисеев В. К. Становление и развитие рефлексивной культуры учителя как субъекта педагогической деятельности : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Елисеев Владимир Константинович. – М., 2005. – 460 с.
7. Князева В. В. Рефлексия и рефлексивные методы / В. В. Князева // Вестник ОГПУ : Оренбург : изд-во ОГПУ, 2002. – С. 213–231.

8. Колесникова И. Л. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков : справочное пособие / И. Л. Колесникова, О. А. Долгина – М. : Дрофа, 2008. – 431 с.

9. Микитенко Н. О. Теоретичні основи формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців природничих спеціальностей : [монографія] / Наталія Олександрівна Микитенко / За ред. доктора пед. наук, проф., члена-кореспондента НАПН України Г. В. Терещук. – Тернопіль : НТПУ, 2011. – 384 с.

10. Пассов Е. И. Учитель иностранного языка : мастерство и личность (Б-ка учителя иностр. яз.) / Е. И. Пассов, В. П. Кузовлев, В. Б. Царькова. – М. : Просвещение, 1993. – 159 с.

11. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. – К. : АКАДЕМВИДАВ, 2006. – 424 с.

12. Сластенин В. А. Педагогика / Виталий Александрович Сластенин. – М. : Издательский Дом Магистр – Пресс, 2000. – 488 с.

13. Соловова Е. Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка : интегративно-рефлексивный подход : [монография] / Елена Николаевна Соловова. – М. : ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.

14. Черниш В. В. Методика формування у майбутніх учителів професійно орієнтованої англійської компетентності в говорінні : монографія / Валентина Василівна Черниш. – К. : Ленвіт, 2013. – 396 с.

15. McIntyre D. Theory, theorizing and reflecting in initial teacher education / Donald McIntyre // Conceptualizing Reflection in Teacher Development. – L. and N.Y. : Routledge Falmer, 2004. – P. 39–51.

References

1. Азымов Э. Н. Новыя словар' metodycheskыkh terminov u ponyaty (teoryya u praktyka obucheniya yazykam) / Э. Н. Азымов, А. Н. Шчук. – М. : Yzd-vo YKAR, 2009. – 448 s.

2. Antyushyna M. O. Obuchenye professional'noy rechy budushchogo uchytelya ynostrannogo yazyka v protsesse professional'noy podgotovky : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Mayya Omarovna Antyushyna. – Penza, 2006. – 181 s.

3. Bihych O. V. Metodychna osvita maybutn'oho vchytelya inozemnoyi movy pochatkovoyi shkoly : monohrafiya / Oksana Borysivna Bihych. – K. : Vyd. tsentr KNLU, 2004. – 278 s.

4. Honcharenko S. U. Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk / Semen Ustymovych Honcharenko. – K. : Lybid', 1997. – 376 s.

5. Derkach A. A. Akmeolohiya : lychnostnoe y professional'noe razvytye cheloveka: metodoloho-pykladnye osnovy akmeolohycheskykh yssledovaniy / Anatoly Alekseevych Derkach. – M., 2000. – 390 s.

6. Elyseev V. K. Stanovlenye y razvytye refleksyvnoy kul'tury uchytelya kak sub'yekta pedahohycheskoy deyatel'nosti: dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.08 / Elyseev Vladymyr Konstantynovych. – M., 2005. – 460 s.

7. Knyazeva V. V. Refleksyya y refleksyvnye metody / V. V. Knyazeva // Vestnyk OHPU : Orenburh : yzd-vo OHPU, 2002. – S. 213-231.

8. Kolesnykova Y. L. Anhlo-russkyy terminolohychesky spravochnyk po metodyke prepodavaniya ynostrannykh yazykov : spravochnoe posobie / Y. L. Kolesnykova, O. A. Dolhyna – M. : Drofa, 2008. – 431 s.

9. Mykytenko N. O. Teoretychni osnovy formuvannya inshomovnoyi profesiyanoi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv pryrodnychkh spetsial'nostey : [monohrafiya] / Nataliya Oleksandrivna Mykytenko / Za red. doktora ped. nauk, prof., chlena-korespondenta NAPN Ukrayiny H. V. Tereshchuk. – Ternopil' : NTPU, 2011. – 384 s.

10. Passov E. Y. Uchytel' ynostrannogo yazyka : masterstvo y lychnost' (B-ka uchytelya ynostr. yaz.) / E. Y. Passov, V. P. Kuzovlev, V. B. Tsar'kova. – M. : Prosveshchenye, 1993. – 159 s.

11. Psykholohichna entsyklopediya / avtor-uporyadnyk O.M. Stepanov. – K. : АКАДЕМВИДАВ, 2006. – 424 с.

12. Сластенин В. А. Педагогика / Виталий Александрович Сластенин. – М. : Yzdatef'skyy Dom Mahystr – Press, 2000. – 488 s.

13. Solovova E. N. Metodycheskaya podgotovka y perepodhotovka uchytelya ynostrannogo yazyka : yntehrativno-refleksyvnyy podkhod : [monohrafiya] / Elena Nykolaevna Solovova. – M. : HLOSSA-PRESS, 2004. – 336 s.

14. Chernysh V. V. Metodyka formuvannya u maybutnikh uchyteliv profesiyanoi oriyentovanoi anhlo-movnoyi kompetentsiyi v hovorinni : monohrafiya / Valentyna Vasylivna Chernysh. – K. : Lenvit, 2013. – 396 s.

15. McIntyre D. Theory, theorizing and reflecting in initial teacher education / Donald McIntyre // Conceptualizing Reflection in Teacher Development. – L. and N.Y. : Routledge Falmer, 2004. – P. 39–51.

Надійшла до редколегії 21.11.16

V. Chernysh, Doctor Hab. of Pedagogical Science EdD., Professor
Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine

ROLE AND PLACE OF PROBLEM SOLVING IN THE DEVELOPMENT OF REFLEXIVE SKILLS OF FUTURE TEACHERS OF ENGLISH

Nowadays reflection is considered to be the basis of the professional development, correction and evaluation of the teachers' professional competence. It plays the role of a regulator of a teacher's professional activity. Reflection is important in the process of interaction between a teacher and his pupils, students and colleagues when a teacher tries to understand adequately and regulate thoughts purposefully, feelings and deeds of his interlocutors. It is needed for planning of ones own activity and collective work. Scholars regard the process of reflection as regular and systematic introspection and self-awareness, analysis of a teacher's professional activity. The aim of such self-examination is to understand it profoundly, understand own deeds and feelings and further self-improvement from one hand and analysis of practical activity of other participants of the educational process notably other pupils, students, teachers. The aim of reflection in this case not only to know oneself and interlocutors but to apprehend how he is perceived by his partners of communications to reconsider his own ideas of other subjects of his pedagogical activity. One of the most effective means of developing reflective skills we consider problem solving. It is one of the most important prerequisites of introduction the reflective approach into the educational process of teaching and learning a foreign language. Problem solving – the tasks which are used to make students find out and draw on their experience, new skills and knowledge to solve a given professional problem. The problem solving consists of such components: 1) a problem, 2) process of its solving, 3) students who are supposed to solve it, 4) necessity to solve the given problem. The problem solving is characterized by such aspects: 1) intellectual difficulties in the process of solving, 2) necessity of solving a professional problem, 3) information gap, 4) clashes of interests, controversial points of view. There are different types of problem solving, such as: professional, behavioral, moral, socio-political, scientific and cognitive.

Keywords: future teachers of English, reflection, mechanisms of reflection, problem solving, structure of problem solving.

V. Черныш, д-р пед. наук, проф.
Киевский национальный лингвистический университет, Киев, Украина

РОЛЬ И МЕСТО ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ В РАЗВИТИИ РЕФЛЕКСИВНЫХ УМЕНИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрено явление рефлексии и его механизмы. Представлено модель и структуру процесса рефлексии. Выделено проблемную ситуацию как одно из эффективных средств формирования умений рефлексии у будущих учителей английского языка в процессе профессиональной подготовки в ВУЗе. Описано структуру проблемной ситуации и дано ее характеристику. Определено ее роль и место в преподавании и изучении иностранным языком будущими учителями.

Ключевые слова: будущие учителя английского языка, рефлексия, механизмы рефлексии, проблемные ситуации, структура проблемных ситуаций.

Відомості про автора

Черниш Валентина Василівна – Україна, м. Київ; доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри методики викладання іноземних мов й інформаційно-комунікаційних технологій Київського національного лінгвістичного університету

Контактна інформація: chernysh_val@ukr.net

Черныш Валентина Васильевна – Украина, г. Киев, доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры методики преподавания иностранных языков и информационно-коммуникационных технологий Киевского национального лингвистического университета

Контактная информация: chernysh_val@ukr.net

Chernysh Valentyna Vasylivna – Ukraine, Kyiv, Doctor Hab. of Pedagogical Science (EdD), Professor, Professor of Department of Foreign Languages Methodology Teaching and Information and Communication Technologies of Kyiv National Linguistic University

Contact information: chernysh_val@ukr.net